

ZAŠTO JE M. SORKOČEVIĆ PUTOVAO 1796. GOD. U PARIZ ?

Rudolf Maixner, koji je u dva navrata zadnji pisao o putovanju u Pariz dubrovačkog vlastelina Miha Sorkočevića - Sorga (1739—1796) u društvu Alberta Fortisa (1741—1803), vjerovao je u motivaciju koju navodi dubrovački otpravnik poslova u Parizu Francesco Favi u molbi francuskom Ministarstvu vanjskih poslova od 23. listopada 1796. tražeći za Sorkočevića, koji je već doputovao u Pariz, dozvolu boravka. Prema Faviju, Sorkočević je došao u francuski glavni grad privatno, kao promatrač filozof (*«en observateur philosophe»*) koji želi boraviti tu neko vrijeme, kako bi udovoljio svojoj opravdanoj znatiželji (*«satisfaire sa juste curiosit  »*) i upoznao se s napretkom, postignutim u zadnje doba u raznim znanostima. Na žalost, odgovorni referent Ministarstva imao je o Faviju loše mišljenje, jer njegov diplomatski status nije bio jasan, pa je predložio Direktoriju da se molba odbije. Nije poznat datum tog podneska, a niti rješenje Direktorija do koga možda nije ni došlo, jer je Miho Sorkočević u noći od 23. na 24. studeni i. g. umro.

Maixner drži da je do negativnog obrata došlo jer je Toskanac F. Favi, koji je imao dvije diplomatske službe u isto doba (već je bio tajnik poslanstva Velikog Vojvodstva Toskane kad ga je 1774. god. R. Bošković predložio za dubrovačkog otpravnika), svojim postupcima po toskanskoj liniji sebe maltene pretvorio u nepoželjnu osobu. On je, nakon svrgnuća Luja XVI (10. kolovoza 1792), očito po nalogu svog glavnog poslodavca, bio prestao kontaktirati s francuskom vladom, a 26. veljače 1794, kad je Toskana zaratila s Francuskom, napustio Pariz. Istina, vratio se godinu dana kasnije kad je Toskana sklopila mir, ali se ni tada o njemu nije u Ministarstvu vanjskih poslova niшта čulo sve do dana 23. 10. 1796, kad se, zbog konkretne potrebe, obratio »građaninu ministru« Charlesu Delacroix, što je koincidiralo s francuskim »definitivnim« pobjedama na svim bojištima. Zbog svega toga referent je postupio kako je već rečeno. Administrativna zavrzlama, koju

Favi nije uviđao (navodio je da diplomatski odnosi s Dubrovnikom postoje, jer u Dubrovniku djeluje otpravnik poslova i ujedno konzul Francuske Republike građanin René Desrivaux), riješena je kad su mu iz Dubrovnika poslane nove vjerodajnice. Te su, međutim, stigle početkom siječnja, kad je Sorkočević bio već mrtav. Zanimljivo je da referent Ministarstva nije ni znao tko je to R. Desrivaux, jer se taj bivši plemić i bivši kraljevski diplomat od 1792. počeo potpisivati bez svoje plemićke titule, dakle samo *René Bruère*.¹

Maixner se nije upitao dvije stvari :

1. Kako je M. Sorkočević mogao otputovati iz Dubrovnika a da od Bruèra ne dobije putnicu, nego se u Francuskoj legitimirao preko pismo koje je Fortisu legalno izdao nadležni ambasador Francuske u Veneciji Jean-Baptiste Lallement (ne *Lallemant*, kako ga piše Maixner),² a koje je bilo adresirano na ministra Delacroix. Po tom dokumentu Lallement je ministru predstavljao Fortisa, a Fortis je trebao predstaviti svog suputnika koga je Lallement poznao već skoro četiri decenije, jer je kao mlad konzularni činovnik služio pedesetih godina u Dubrovniku.³
2. Nisu li možda Fortis, sam Miho Sorkočević i francuski diplomati koji su im izlazili na ruku, već spomenuti Lallement i François Barthélemy (1747—1830),⁴ nećak slavnog Jean-Jacquesa B., autora romana »Voyage du jeune Anacharsis en Grèce«, barem jednako toliko krivi kao F. Favi za neugodnosti koje je Miho Sorkočević doživio?

Na prvi prigovor moglo bi se odgovoriti da je Sorkočević tek u Italiji odlučio krenuti u Pariz, kad je čuo da Fortis onamo putuje,⁵ a na drugi da su oba putnika bila poznata kao prijatelji Francuske. Fortis je, kako Maixner piše, bio oduševljeni pristaša francuske revolucije, a Sorkočević je gledao na nju »u najmanju ruku s radoznalim simpatijama, dok je zacijelo odobravao ono, što je u revoluciji bila primjena socijalnih i političkih nazora

¹ Usp. R. Maixner, Miho Sorkočević i Fortis u Parizu 1796, *Filologija* 2, Zagreb 1959, str. 153—159; Idem, Alberto Fortis et la Révolution Française, *Revue de Littérature Comparée* 39, 1965, I, str. 101—108.

² T. Motterle, Il ventennio arzigianese di Alberto Fortis (1778—1798) e la comunità di Arzignano alla caduta della Repubblica di Venezia, *Valle del Chiampo — Antologia* 1975, Arzignano 1975, str. 138, 151, 159 (u nastavku citiramo to djelo kao *Motterle II*).

³ Prenosimo ga, iz Motterle II, u *Dodatku*.

⁴ Usp. *Motterle II*, str. 162, 170.

⁵ To je teško vjerovati, jer Fortis svojim prijateljima nije krio *da se sprema u Pariz* već krajem ožujka 1796. Tako je pisao 31. 3. Juliju Bajamontiju u Split: »O' pel capo un viaggio a Parigi, dove le cose oggimai vanno con ordine, e le Scienze ripigliano fiato. E' singolare combinazione che niuno dei dotti amici miei sia stato sacrificato nelle tante stragi accadute sotto Robespierre. Io troverò quindi colà buona compagnia« (*Arheol. muzej u Splitu*; cit. i R. Maixner, *cit. dj.*, *RLC* 39, 1965, I, str. 102).

francuskih filozofa XVIII stoljeća. Vidljiv znak njegovih simpatija... može se također opaziti u spremnosti, kojom je g. 1795. pomogao konzulu Bruère-u u sastavljanju odgovora na zahtjev revolucionarnog Odbora javnog spasa o stanju dubrovačke književnosti«. ⁶

Maixner nije poznao tekst Lallementova pisma, niti je znao da je mletačka cenzura u jesen 1796. zaplijenila više Fortisovih pisama, koja je ovaj, iz grada Chura u Švicarskoj, na putu za Pariz, u zajedničkom omotu, bio naslovio na Lallementa, s molbom da ih proslijedi naslovnicima. ⁷ Kako je nedavno ustanovljeno, ⁸ tri su adresanta Hrvati: Fortisova domaćica Stana Vukošić (Anastasia Vukossich), seljanka iz okolice Drniša koja je Fortisu već skoro četvrt stoljeća vodila domaćinstvo, ⁹ Marija Djurdjević-Bunić (Giorgi-Bona), (rođ. 1754), čiji je ljubomorni muž Fortisu bio zagorčio zadnji boravak u Dubrovniku 1783. godine, ¹⁰

⁶ M. Sorkočević i Tomo Basiljević dali su Bruère-u zapravo tek 20. siječnja 1796. popis živih i mrtvih dubrovačkih književnika s kratkim napomenama o njima i o knjigama koje se mogu nabaviti na tržištu u Dubrovniku ili u Veneciji; usp. R. Maixner, *Interes francuske revolucionarne vlade za strane književnosti i Dubrovnik, Građa za povijest književnosti hrvatske* 28, Zagreb 1962, str. 377—388.

⁷ Usp. R. Lazzarini, *Le origini del partito democratico a Padova fino alla municipalità del 1797, Nuovo Archivio Veneto, Nuova Serie a. XXIII, tomo XL, Venezia 1920, str. 5—96; v. osobito str. 30: »...altri professori sono ricordati per il loro consenso più o meno palese alle idee democratiche. Verso di esse è »malamente inclinato« il professore abate Fortis (lettera Podestà, 15 Febbraio 1793, Busta 312) (signatura se odnosi na arhivsku seriju »Le lettere dei Rettori di Padova agli Inquisitori di Stato«, u *Archivio di Stato, Venezia*, op. Ž. Muljačić), naturalista, del quale dal Rettore di Bergamo vengono nel settembre del 1796 sequestrate alcune lettere indirizzate a dame, ad amici, e conoscenti«. L. analizira, ne spominjući ime naslovnika, Fortisovo pismo Mariji Djurdjević-Bunić, i ono Lallementu (v. dalje), ističe značaj cenzure na liniji švicarske pošte (jer su preko Luzerna neki demokratski klubovi u Italiji bili povezani s pariškim centrima propagande) pa zaključuje: »Questa sua corrispondenza col Lallement ci conferma nell'idea che il Fortis fosse veramente seguace delle idee nuove, perché gli ambasciatori francesi erano considerati sempre come i più naturali veicoli del nuovo sistema. Ma bisogna anche soggiungere che se l'abate Fortis a cento altri con lui adorava le grandi idee di libertà e di eguaglianza, pure egli non poteva comprendere come mai esse servissero a coonestare tanti atti di prepotenze e di infamie«.*

⁸ Usp. *Motterle II*, str. 138—139, 151; T. Motterle, *Dal Conte Azzolino ad Alberto Fortis: cinque secoli di storia al manastero di San Pietro al Costo. Precisazioni biografiche sulla giovinezza del Fortis dal 1741 al 1778, Valle del Chiampo — Antologia 1974, Arzignano 1974* (u daljem tekstu *Motterle I*) prvi je ustanovio da se Fortisova domaćica zove Vukošić i objavio je u cijelosti Fortisovo pismo njoj iz Coire (njem. *Chur*) od 22. 9. 1796, koje je jedno od šest zaplijenjenih, *A. S. Venezia, Inquisitori di Stato, busta 228, filza 1776* (usp. *Motterle I*, str. 237—238, 242—243).

⁹ Usp. Ž. Muljačić, *Od koga je. A. Fortis mogao dobiti tekst »Hasanaginice«?*, *Filozofski fakultet — Zadar, Radovi 11, Zadar 1973, str. 277—289.*

¹⁰ Ž. Muljačić, *Iz korespondencije Alberta Fortisa, Građa za povijest književnosti hrvatske* 23, Zagreb 1952, str. 69—140.

od 1794. udovica,¹¹ i Antun Sorkočević (1775—1841), kome doduše nije pisao Fortis nego stric Miho.¹² Također mu nije bila poznata većina pisama koje je Fortis pisao iz raznih gradova na putu iz Italije u Pariz, ni mnoga od onih koja je iz Pariza uputio svojim prijateljima u Italiji.¹³ On ujedno nije ništa rekao o sukobima koji su polarizirali cijelo tadašnje francusko društvo, smatrajući da je Direktorij držao sve konce unutrašnje i vanjske politike u svojim rukama, pa je francuski narod — prema Maixnerovu mišljenju — bio siguran i od unutrašnjih potresa i od intervencije kontrarevolucionarnih snaga izvana.

Upravo pisma naših dvaju putnika, Fortisa i Sorkočevića, dokazuju, što uostalom vrlo lijepo prikazuje i novija historiografija,¹⁴ da je politička situacija u Francuskoj bila samo prividno stabilna i da ratni uspjesi u Italiji i na drugim bojištima nisu bili definitivni, pa je do pravog mira bilo daleko. U samoj Francuskoj, posebno u Parizu, borile su se za vlast snage lijevo usmjerenih jakobinaca (nakon što su ultralijeve Babeuf i njegovi pristaše bili osuđeni) i desno usmjerenih rojalista, između kojih je Direktorij lavirao, udarajući sad na jedne a sad na druge. Sudeći po spomenutim pismima, Fortis i Sorkočević su bili za Direktorij, točnije za onaj njegov dio koji im se činio umjeren, a nisu krili svoju odvratnost prema jakobincima.¹⁵ Oni, naravno, nisu znali da se Direktorij, ako želi sačuvati slobodu akcije i centra-

¹¹ Prof. Jakša Ravlić pripremio je malo prije svoje smrti za tisak rukovet pisama A. Fortisa raznim naslovnicima. Među njima su i brojna pisma Mariji Djurdjević-Bunić, za koja se držalo da su za uvijek izgubljena. Na moju molbu ljubazno mi je ustupio njihov popis s rezimeima. Zaplijenjeno pismo v. u *Dodatku*.

¹² M. Sorkočević javlja se nećaku iz Coire 22. rujna 1796. Kaže da je vrlo umoran ali da je sa zdravljem dobro. Opisuje ukratko itinerer od Milana do Coma, pa preko Bellagia, Chiavenne i Splugena do Coire. Kane preko Berna Alsace-a i Champagne stići u Pariz.

¹³ Osim pet zaplijenjenih sačuvana su 34 Fortisova pisma od dana kad je Miho Sorkočević stigao u Italiju (1. 8. 1796) do Fortisova povratka iz Pariza (listopad 1797). Osim jednog zaplijenjenog, sačuvana su za vrijeme od 1. 8. 1796. dalje tri Sorkočevićeva pisma. Dio prvih tiskao je *Motterle I—II*. Ostala se nalaze u raznim teško pristupačnim talijanskim izdanjima ili su, većinom, još netiskana, uglavnom u *Biblioteca Civica Bertoliana* (Vicenza) ili u *Archivio privato Da Schio* (Vicenza).

¹⁴ J. Godechot, *Historie de l'Italie moderne, 1770—1810*, Paris 1971.

¹⁵ Usp. Fortisovo pismo G. B. Fracanzanu (Strasburg, 6. 10. 1796). »La città è grande e bella, ma la guerra rende maliconico tutto; v'anno però due teatri aperti... nell'uno dei quali sono sanguinosamente trattati i Giacobini: buon segno«. Dodaje da će se zaustaviti u Nancyu gdje će ih lijepo primiti prijatelji gospođe Mancini, udove de Brissac, koja se, s drugim francuskim emigrantima, nalazila u Vicenzi. Najbolje se Fortisov stav prema jakobincima vidi u pismu kome je naslovnik Girolamo Barbaro, *capitano e vicepodestà di Vicenza*, iz Pariza (24. 10. 1796): »...Vi hanno come da per tutto due gran partiti, o divisione nella società: quello della gente onesta, e quello de' Giacobini, che coltivano progetti ben diversi fra loro. L'attual Governo è realmente in buon numero composto della prima Classe. Ma fa d'uopo confessare, che vi riman tuttavia del vecchio

litet, ne može identificirati s desnicom. Sigurno je da su ta pisma prošla kroz francusku cenzuru, pa iako ih je ova propustila, to ne znači da nije o političkim stavovima tih stranaca referirala višim organima. Fortis, koji za razliku od svog prijatelja nije u Italiji podržavao veze s francuskim monarhističkim emigrantima,¹⁶ vjerovao je da politički trend, nakon obračuna s pobornicima

lievito, e questo à ne' membri, che appartennero alla Convenzione nel tempo del Terrorismo. Ad Aprile prossimo col rinnovamento del resto (vjer. greška mjesto *terzo*, op. Ž. Muljačić) della massa, si depurerà quasi del tutto, e le cose anderanno a dovere perchè i Buoni trovandosi in forza avranno maggior coraggio, ed energia nel reprimere i tristi. Tutti i Governi somigliano agli uomini... Questo è tuttavia in fasce... (i dalje o »dječjim bolestima« francuske vlade). Io non so, se rimarrò qui spettatore de' fenomeni del verno, il quale arrischia d'essere molto più caldo, che freddo. Ma so che il Forestiere conosciuto nulla ha da temere; e in ogni caso sarò tranquillissimo...« (*Motterle II*, str. 162—163). Anonimnom naslovniku (N.N.) piše iz Pariza 3. studenoga kako se svi koji govore s njime pet minuta tuže na minule strahote, a jedino se ne žale oni s kojima se on ne druži, tj. »i birbanti, la canaglia più vile che sulle ruine dell'onesta gente à salito in fortuna«. Spominje da je nakon 18 mjeseci Terora (koji nijedan dio Italije ne bi bio mogao trpjeti ni 18 dana) i apatije došlo do velike političke živosti. Izlazi čak 104 dnevnika, i skoro svi psuju Direktorij ali neće dugo. Ne može svaki *folliculario* lajati »contro chi gli pare e piace«, jer će Direktoriji zavesti red. U svakom slučaju, zadovoljan je da je došao u Pariz »ad acquistare delle idee guiste intorno alle cause, ai modi, ai progressi, agli effetti della rivoluzione, da cui Dio scampi cristiani e cani«, usp. *Lettere inedite d'illustri italiani che fiorirono dal principio del sec. XVIII. fino ai nostri tempi con note*, Milano MDCCCXXXV, str. 593—596. Starom prof. astronomije G. Toaldu (1719—1797) piše iz Pariza 20. 3. 1797, upravo uoči izbora, da će sve dobro završiti: »Il mese che verrà, temuto come burrascoso per l'elezione del nuovo terzo, si pronunzia con una calma e con una dignità consolante per tutti i buoni: le male arti de' giacobini andranno a vuoto«, usp. G. Torcellan, *Riformatori veneti*, u: F. Venturi, *Illuministi italiani, tomo VII*, Milano-Napoli 1965, str. 389—390.

Moglo bi se primjetiti da Fortis podešava ton svog mišljenja o jakobincima prema tome kome, piše što je istina, ali osnovno antijakobinsko stajalište ne nestaje.

¹⁶ M. Cesarotti, padovanski profesor književnosti, piše jednom prijatelju (Padova, 14. 8. 1796): »Ho riveduto con piacere il Conte Sorgo, e insieme con lui un emigrato Francese pieno di coltura e di spirito, parente di Montesquieu, e discendente di Montaigne«. Usp. M. Cesarotti, *Opere scelte a cura di G. Ortolani, Vol. II. Poesie d'Ossian. Lettere scelte*, Firenze 1946, str. 349—350. M. Sorkočević je bio dopisni član padovanske Akademije nauka, usp. rukopisni dnevnik G. Gennarija, također akademika, *Notizie giornaliera di quanto avvenne specialmente in Padova dall'anno 1739 all'anno 1800, raccolte e scritte di pugno dal Signor Abbate Giuseppe Dr. Gennari (Biblioteca del Seminario, Padova, Cod. 551)*: »9. 12. 1790. In fine l'ab. Cesarotti lesse una lettera del co. Michel Sorgo di Raugia, corrispondente dell'Accademia, colla quale le mandò in dono un libro contenente alcuni pezzi di storia di Ragusi« (*vol. I*, str. 937) (to je očito Sorgova knjiga *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis De origine et incremento urbis Rhacusanie...*, Rhacusii, MDCCXC- op. Ž. Muljačić); »7. 4. 1796. Il Co. Michel Sorgo di Ragusi mandò all'Accademia l'elogio dell'Ab. Raimondo Cunich di Ragusi. Il suddetto Conte è corrispondente dell'Accademia« (*vol. II*, str. 1432—1433).

tzv. četvrtog staleža, ide konačno u prilog »dobrima« i nadao se da će na izborima za vakantna mjesta u najvišim organima u travnju 1797. »dobri« (čitaj »umjereni desničari«) dobiti većinu.¹⁷ To se i dogodilo, u jeku najvećih francuskih pobjeda koje su dovele do Campoformia, ali su oko mjesec dana prije tog pobjedonosnog mira s Austrijom, 18. fruktidora 5. revol. godine (4. rujna 1797), rojalistima državnim udarom oduzeti mandati. Bumerang se nekoliko mjeseci poslije toga okrenuo protiv jakobinaca, koji su državnim udarom od 22. floreala 6. revol. godine (11. svibnja 1798) razbijeni. Kako su jakobinci u Parizu opet bili pobijedili na izborima u proljeće 1799. godine, kad se Francuska nalazila u defanzivi na svim frontovima u Evropi, to su snage koje su stajale iza Napoleona, odmah po njegovu naglom povratku iz Egipta, sprovele 18. brimera 8. revol. godine (9. studenoga 1799), državni udar protiv jakobinaca, zamijenivši ujedno Direktorij Konzulatom, s Napoleonom kao prvim konzulom.

Kad je Fortis listopada 1796. god. prešao francusku granicu kod Basela, nije mogao ni slutiti što se dešava iza kulisa, a još manje što se sprema. Imao je i slabe sreće u izboru prijatelja: oba diplomata na koje se oslonio, Lallement i ambasador u Baselu Barthélemy, kao »umjerenjaci« i bivši plemići, nisu bili na najboljem glasu. I pored svojih nesumnjivih diplomatskih uspjeha (izradio je u Baselu mir s Pruskom i Španjolskom, koje su se povukle iz antifrancuske koalicije), Barthélemy je, postavši 1797. jedan od petorice Direktora, kao pristaša rojalista osuđen na progonstvo u Gvajanu, od čega se spasio bijegom.¹⁸

Držimo, stoga, da i pored svojih simpatija za revolucionarnu Francusku i napora da shvati nemile ekscese koji su se desili u Italiji prigodom oslobođanja Lombardije¹⁹ (kojoj tada nisu pripadali mletački gradovi Bergamo i Brescia) i gonjenja potučenih Austrijanaca (pri čemu su obje protivničke vojske bezobzirno prelazile i preko mletačkih teritorija), Fortis nije dobro stajao u dosijeima francuskih tajnih službi. Francuska kakvu je on želio bila je, čista od jakobinaca i od osvajanja žednih krupnih buržuja i generala, nestvarni ideal u stvarnosti punoj nasilja,

¹⁷ V. gore bilješku 15.

¹⁸ Usp. *Motterle II*, str. 170.

¹⁹ Bonaparte je ušao u Milano već 16. 5. 1796. Cisalpinska je Republika osnovana tek godinu dana kasnije, iako su i zborovi građana i Bonaparte željeli da se odmah osnuje. Razlog za to kašnjenje treba vidjeti u želji Direktorija da ima što nuditi Austriji u zamjenu za lijevu obalu Rajne, kad dođe do mira. U svibnju 1797. Francuzi su okupirali Veneciju, pa im Lombardija nije više trebala kao adut za pregovaračkim stolom, usp. J. Godechot, *cit. dj.*, str. 68—107. U Emiliji je, međutim, već krajem 1796. osnovana Cispadanska Republika, jer se s papom nije kanilo pregovarati. Fortis dolazi, prema tome, u Milano, u kome vlada nominalno jedan Savjet, sastavljen od najumjerenijih građana, a zapravo upravlja njime francuska vojska.

pljačke i namjerno organiziranih incidenata (kao tzv. *pasque veronesi* u proljeće 1797. god.). »Narodi« Italije (tako je Fortis rezonirao) trebaju biti tretirani kao ravnopravni saveznici u borbi protiv feudalizma. Italija ne smije biti smatrana predmetom trampe.²⁰ Lombardijskim intelektualcima Fortis je zamjerao što su se povukli u svoje ljetnikovce umjesto da se angažiraju u novom poretku u Milanu, pa su tako na površinu izbili karijeristi i društveni ološ (u tome ga Miho Sorkočević nije mogao razumjeti, kako se vidi iz pisma Mariji Đurđević-Bunić gdje Fortis zbija šale na njegov račun).²¹ Ali, Fortis nije krio u pismu Lallementu iz Chura od 25. rujna 1796. da se »stvar Slobode nalazi u lošim rukama.«²² Kako se vidi, nije imao dlake na jeziku. A kad je slične, i gore stvari pisao iz Pariza u Italiju, imao je najbolje šanse da se zamjeri pristašama sviju frakcija, zaposlenima u Ministarstvu vanjskih poslova i u policiji, koji su po svoj prilici poznavali sadržaj nekih od njegovih pisama. Nijednoj od njih nije bilo milo da jedan Talijan (a svi Talijani su, nakon otkrića da je Filippo Buonarrotti bio glavni Babeufov suradnik i da se njegovi istomišljenici zalažu za jedinstvenu Italiju u savezu s Francuskom, bili sumnjivi)²³ piše u inozemstvo kritički o francuskim potezima.

²⁰ Te misli mu naviru u pero osobito poslije nego što je postalo sigurno da će Venecija biti izručena Austriji (s izuzetkom Bergama, Brescie i jonskih otoka). Za *pasque veronesi* (17. 4. 1797), kad su seljaci iz okolice Verone pobijali oko 400 francuskih ranjenika u bolnicama tog neutralnog grada, J. Godechot smatra vjerojatno odgovornom francusku tajnu službu.

²¹ Vidi pismo u *Dodatku*.

²² *Motterle II*, str. 161: »Adieu bon ami, et adieu... au brave Jacob. Que n'êtes-vous à Milan tous les deux? Il s'y ferait une republique avec une facilité extrême... et on n'y fera que des horreurs. Cela navre le coeur. Ha! que la cause de la liberté a été mise en mauvaises mains! Salut et fraternité!« *Archivio di Stato, Venezia, busta 228, filza 1776*.

²³ G. Babeuf je uhapšen svibnja 1796. a smaknut 26. 5. 1797. F. Buonarrotti (1761—1837) je osuđen na zatvor. Za službeni stav Pariza svibnja 1796, u doba kad Bonaparte tuče Austrijance kod Lodija, značajan je uvodnik lista »Nouvelles politiques« koji citira J. Godechot (*cit. dj.*). Tu se ističe da je ratu u Italiji cilj tući Austriju, a sve ostalo, tako npr. miješati se u revoluciju u Italiji, pomaže samo babuvistima i anarhistima. U kakvom su odnosu stajali međusobno Talijani na vlasti u Cisalpini i lijevi »ekstremisti«, pokazuje dnevnik V. Lancettija, funkcionara cisalpinske vlade, koja su, po naredbi francuskog ambasadora i lokalnog komandanta, povukla preko Alpi u svibnju 1799. nakon izgubljene bitke u Cassanu (28. 4. 1799) (Bonaparte je u to doba bio u Egiptu). U već pripremljene stanove u Grenobleu talijanska Vlada (tj. četiri člana Direktorija; peti je bio prešao Austrijancima u gužvi) nije se htjela smjestiti, već je ostala u Chambéry-u, jer su u Grenoble s masom od preko 10.000 izbjeglica došli i najžešći »scalmanati«. Time je nastao razdor među izbjeglim Talijanima. Posljedica: Francuzi su skoro sve Talijane smatrali austrijskim špijunima i agentima provokatorima. Usp. G. Manacorda, I rifugiati italiani in Francia negli anni 1799—1800, sulla scorta del Diario di Vincenzo Lancetti e di documenti inediti degli archivi d'Italia e di Francia, *Memorie della Regia Accademia di scienze di Torino, Serie Seconda. Tomo LVII* Torino 1907,

Stoga nije čudo što se Fortis ubrzo poslije državnog udara od 4. rujna 1797, kad se činilo da su konačno pobijedili mrski mu jakobinci,²⁴ vratio u Vicenzu, koju se ubrzo nakon toga zaposjesti u skladu s mirom u Campoformiu, protiv svih načela o samoodređenju naroda, austrijske trupe.²⁵ Da se bojava jakobinaca, vidi se po tome što taj udar ne komentira u svojim pismima, već upućuje prijatelje na dnevnu štampu.²⁶

Držimo stoga (ostavljajući diskusiju o kasnijem stavu Fortisovu prema Francuskoj, kad se od u jesen 1798. opet vratio u Pariz da tu ostane sve do 14 mjeseci poslije Marenga i da nakon toga postane, Napoleonovim dekretom, direktor Biblioteke u Bologni, za drugu prigodu) da je Fortis, bez koga bolesni i nepraktični Miho Sorkočević ne bi u onim prilikama uspio doći do Pariza, bio jedan od razloga zašto je Miho Sorkočević imao u Parizu neugodnosti. Favi je tu bio samo *quantité négligeable*. Pitanje je, kako bi se Sorkočević bio proveo da je za njegova života stigao u Pariz dopis R. Bruèrea. Taj bivši aristokrat, servilno raspoložen prema svojoj vlasti, želio se pošto poto iskopati iz Dubrovnika, »aristokratske rupe«, i dobiti premještaj na neko bolje mjesto, pa nije propustio priliku da se dodvori svojim pretpostavljenim i da se, pored dosta povoljnog mišljenja o Sorkočeviću, izrazi vrlo ironički o Dubrovačkoj Republici, koja se po svome običaju klanja jačima, ali istom onda kada od toga njoj ne prijete nikakva opasnost. Iz tog pisma izbija uvjerenje, da

str. 75—226. G. Compagnoni, izumitelj talijanske trobojnice i visoki funkcionar Cisalpine, koga je povlačenje zateklo nešto sjevernije, na Ticinu, opisuje strahovitu paniku kad su se na Cisalpinu spustile Suvorovljeve armije iz Švicarske. Francuzi, noseći opljačkano, nasilno su se probijali na malobrojne lađe da što prije pobjegnu. »Mio Dio! Cos'erano divenuti gli eroi dell' Esercito d'Italia!«, usp. G. Compagnoni, *Memorie autobiografiche per la prima volta edite a cura di A. Ottolini*, Milano 1927, str. 231 i d.

²⁴ Fortis nije odmah shvatio što se desilo, pa pet dana poslije državnog udara 23. fruktidora 5. revol. godine (9. 9. 1797) piše G. B. Francanzanu da će na zimu doći u Italiju (usp. *Biblioteca Civica Bertoliana*, Vicenza, *Ms. Gonzati*, 7, 4, 14, pismo 23).

²⁵ Usp. J. Godechot, *cit. dj.*, pogl. III.

²⁶ Fortis piše L. Savioliju u Bolognu (Pariz, 9. 9. 1797); »Della gran crisi accaduta qui non vi scrivo. La intenderete dalle carte pubbliche. Dio ci salvi da quai simili! Forse ne avremo di peggiori. ... Sono arrivati i Deputati delle Province ex Venete per maneggiare l'unione co' Cisalpini. Faremo tutti un caso, e ridiventeremo concittadini; questo è il voto de' più, e sembra quello de' Governanti qui...« (*Biblioteca Estense Modena, Autografoteca Campori*, A. Fortis, pismo 18). Fortis nije znao da je Bonaparte uspio pridobiti Direktorij za uvjete koje je postavio Austriji već u travnju 1797. na preliminarima u Leobenu, po kojima su Francuska i Austrija, suprotno općim instrukcijama Direktorija i duhu revolucije, podijelili jednu neutralnu državu. Mir u Campoformiu potpisan je 17. 10. 1797.

M. Sorkočević boravi u Parizu po želji svoje vlade.²⁷ Bruère je mislio da je Sorkočević poslan da izrazi francuskoj vladi dubrovačko prijateljstvo. To ne stoji, ali možda se radilo o izviđačkoj misiji: bilo mu je dato možda u zadatak da osobno prosudi u kojem se smjeru kreće Francuska. Po svojoj prilici zbog toga nitko u Dubrovniku nije smio znati da Sorkočević putuje u Pariz. No, kad su Fortis i Sorkočević prije polaska na put saznali da se stranci nerado puštaju preko francuske granice, zaletio se Miho i zamolio nećaka Toma Basiljevića, u pismu u kome se vrlo kritički izrazio o poštenju Bonaparteovu, da tajnu o njegovu putu povjeri Bruèreu.²⁸

²⁷ R. Bruère pisao je svom ministru iz Dubrovnika 6. frimera 5. rev. godine (tj. 26. studenoga 1796) kako se naljutio što je dubr. senator M. Sorkočević tražio i dobio pismene preporuke od francuskih diplomata u Veneciji i u Baselu i od otomanske vlade u Carigradu, a njemu se nije obratio. Original pisma nismo našli, već sažetak u trećem licu koji su sačinili službenici Ministarstva vanjskih poslova u Parizu dne 27. i 29. nivova 5. rev. godine, tj. 15. i 17. siječnja 1797. Taj »Extrait d'une dépêche du Consul de la République française à Raguse« nalazi se u *Archives Nationales, Paris, A. F. III, Dossier 290, Pl. 1, Relations Extérieures, B. N. 2062*, i glasi :

Il annonce l'arrivée prochaine à Paris du Sénateur Comte Michel de Sorgo, parti de Raguse sous prétexte d'aller consulter les Médecins d'Italie sur sa Santé. Il a appris que ce Sénateur s'est adressé à Venise au Citoyen Lallemand et à Bâle au Citoyen Barthelemy, afin d'en obtenir des Lettres de recommandation pour le Directoire Exécutif: il en a aussi fait demander une aux Ministres du Grand Seigneur à Constantinople.

Le Citoyen Bruere suppose qu'il est envoyé pour complimenter de la part de la petite République le nouveau Gouvernement français. Il faut que nos Succès aient bien changé l'Esprit des Magistrats Ragusais, puisqu'ils se déterminent à cette Démarche, malgré leur invincible aversion contre nos Loix nouvelles. On aime à Raguse à encenser la fortune; on le caresse (zamjenica *le* odnosi se na konzula Bruera, op. *Ž. M.*) beaucoup depuis que nos freres d'Armes savent gagner des Batailles. Dans d'autems (čudna grafija za *autan*, op. *Ž. M.*) on parlait de le renvoyer. Le Citoyen Bruere se plaint de n'avoir pas été prévenu du départ du Sénateur Comte Michel de Sorgo.

C'est, dit-il, un homme de mérite; il cultive les lettres et a de la Philosophie; l'Abbé Fortis qui l'accompagne a fait divers Ouvrages sur la Minéralogie, l'Economie Rurale; on lui accorde de l'Esprit; mais on le dit d'un Caractère Caustique, vindicatif et peu liable«. Usp. i R. Maixner, *cit. dj., RLC 39, 1965, I, str. 103*. Za potpun tekst zahvaljujem T. Motterleu, koji mi je ljubazno ustupio fotokopije pariškog dokumenta.

²⁸ M. Sorkočević piše nećaku 10. 8. 1796. iz Padove: »Siamo scusabili se osservando la condotta del Corso Bonaparte, ci spogliamo di tutti i nostri affetti una volta... in suo favore, e ci mettiamo in diffidenza co' principi professati dal Direttorio e smentiti dal suddetto generale. L'avarizia, e la mancanza della moderazione in tutto, gli à fatto preferire alcuni milioni, che non so se tutti sono entrati nell'erario della Repubblica, all'amore e alla fiducia di tutta una nazione, dispostissima ad amarlo, se egli non l'avesse obbligato a detestarlo.«, usp. *Ž. Muljačić, cit. djelo, Građa za povijest književnosti hrvatske 23, 1952, str. 89*. U istom pismu moli ga da povjeri tajnu Bruèreu.

Iz jednog pisma s tog puta proizlazi da nije Fortis (na silu) vodio Sorkočevića, nego da je on (Fortis) htio natrag²⁹ ali nije mogao iz obzira prema prijatelju koji je, iako bolestan, ustrajao na teškom putu kroz Alpe na kome je danima morao jašiti, prije nego su došli u krajeve gdje postoje diližanse. Fortis je znao da ga mletačka policija ne voli, da se rat širi i na mletačko područje, da mora u Pariz kako bi spasio od sekvestra veliku sumu koju je bio uložio u neki posao i kako bi se sastao sa svojim kolegama, koji su divnim čudom svi ostali na životu za vrijeme Terora i s njima izmijenio misli i iskustva. Sve bi to bio riskirao, odnosno žrtvovao, ali Sorkočevića nije mogao ostaviti sama.³⁰ Pa i kad je, po Sorkočevićевой smrti, Fortis završio sve pravne formalnosti u vezi s ostavštinom, nije mogao natrag jer je želio, poslije tolikog napora i troška, vratiti barem dio svog novca.³¹ Kasnije je, vjerojatno ostavši i sam s malo sredstva, pokušao naplatiti pozajmicu koju je — u zanosu za Francusku — uručio krajem 1794. u korist Francuske ambasade u Veneciji, koja je bila ostala bez novca, o čemu je imao Lallementovu potvrdu. No, kako je ubrzo iza pisanja molbe od 6. listopada krenuo za Italiju, rješenje o vraćanju nije doneseno, makar je Fortis bio spreman prihvatiti kao protuvrijednost neko zaplijenjeno crkveno imanje u Italiji.³²

Mislim da se iz gornjega može vidjeti dvoje :

1. da ni Fortis, iako frankofil i prosvjetitelj, nije bezrezervno podržavao svaki francuski potez;
2. da put senatora Miha Sorkočevića u Pariz nije bio *samo* privatne naravi (liječenje, znanstvena znatiželja, zabava).

²⁹ Fortis piše Lallementu 25. 9. 1796. iz Coire: »Nous partirons d'ici aussitôt que nos effets seront arrivés, car je veux bien croire qu'ils le doivent, et puisque l'ami de Sorgo souhaite de voir Berne, nous ne serons à Bâle que vers la moitié du mois (put je bio brži, jer su u Strasburgu bili već 4. 10. Odatle se Fortis 6. 10. javio Fracanzanu, v. bilj. 15). Je me flatte de trouver de vos lettres à Bâle et qu'elles me guerissent de l'inquiétude qui me vient de la Loi contre les étrangers. Pour peu que vous hésitez ou que le Min. Barthélemy bégaye là-dessus, je rebrousserai chemin sans balancer... Si j'étais seul, j'aurais rebroussé chemin à cette heure; tant le voyage me rattriste...« (*Motterle, II*, str. 161).

³⁰ Fortis je pomišljao i na to da žurno završi svoje poslove i ostavi prijatelja u Parizu: »Il mio compagno sarà certamente contento delle relazioni, che gli farò fare colà, e al caso ch'io mi annojassi, com'è molto possibile, ...egli rimarrà tutt'altro che isolato. Il freddo non gli permetterebbe di viaggiare allegramente verso l'Italia, ed io non bado né a freddo né a caldo...« (Strasbourg, 6. 10. 1796, *Motterle II*, str. 162). Ipak je ostao!

³¹ Usp. pismo Fracanzanu od 28. studenoga 1796, *Motterle II*, str. 163—164.

³² Molba se, ne znamo kako, nalazi u biblioteci »A. Saffi« (Forlì) u seriji *Raccolta Piancastelli, Nuovi acquisti*, dok. 10. Rješenje Direktorija o vraćanju ostatka sume doneseno je već floreala 5. revol. godine (tj. svakako prije 20. 5. 1797), ali od toga ništa. U margini stoji datum 27 brimera 6. god., kad je poslana ministru financija, ali rješenje se ne vidi.

U *Dodatku* donosim u cijelosti Lallementovo pismo od 5. rujna 1796, prema izdanju koje je izvršio T. Motterle u publikaciji do koje je vrlo teško doći, i Fortisovo pismo Mariji Djurdjević-Bunić, koje je sa svim ostalim trebalo iz Chura stići u Veneciju a odatle, s pismom za Antuna Sorkočevića, preko Jude Constantinija, dubrovačkog trgovca, naslovnica. Iz tog pisma vidne su i razlike između Fortisa i njegova dubrovačkog suputnika u gledanju na politička zbivanja u sjevernoj Italiji. Prepisao sam ga u Državnom arhivu u Veneciji. Alessandro Ottolini, *conte e capitano di Bergamo*, uputio ga je državnim inkvizitorima da oni s njime i s ostalih pet pisama postupe po svom nahođenju, ističući svoju spremnost da i dalje zaustavlja sumnjiva pisma i pogubne tiskanice. Ova — kako će inkvizitori vidjeti — sadrže nekoliko »*franchi cenni*« (Ottolini je očito mislio na kritike koje Fortis upućuje Francuzima da ne prave gluposti u Italiji ako ne žele izgubiti simpatije njena stanovništva, kao i na kritike na račun intelektualaca Lombardije koji ne uviđaju da bi trebalo surađivati s Francuzima, jer je to i u njihovu interesu).

D o d a t a k

I

J.-B. Lallement, francuski opunomoćenik ministar u Veneciji, ministru vanjskih poslova Ch. Delacroix u Pariz (*Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Correspondance politique Venise, vol. 252, fo 388*).

Liberté

Égalité

République Française

Venise, le 19. fructidor. An 4° de la République Française une et indivisible.

Le Ministre de la République Française près celle De Venise
Au Citoyen Ch. Delacroix Ministre des Relations extérieures

Citoyen Ministre,

Je prens la liberté de vous présenter M. Albert Fortis Vénitien, homme de vrai mérite, et Naturaliste très connu dans la République des lettres. Il va à Paris pour y satisfaire son goût pour les sciences, y revoir des amis qu'il a faits pendant ses voyages, et y arranger quelques affaires d'intérêt qui le mettront peut-être à portée d'accomplir le desir qu'il nourrit depuis longtemps d'habiter le sol de la Liberté. Philosophe très instruit, il aime la France et nos principes actuels. Il m'a témoigné, comme Ministre de la République, depuis mon arrivée à Venise les sen-

timens de l'amitié la plus intime. Il a offert à mes besoins passagers sa fortune entière. J'ai usé de ses offres pour le service très actif de l'armée et pour les dépenses de la Légation. Je lui dois encore beaucoup, je ne pourrai le rembourser que lorsque Vous m'aurez mis en état de le faire, mais sa confiance à cet égard est au delà de toute expression.

C'est à ces différens titres, Citoyen, que je vous demande votre protection et vous bontés pour lui.

Il vous présentera sans doute M. Sorgo son compagnon de voyage. C'est un sénateur Ragusois que je connois depuis près de 40 ans, pendant mon Noviciat à Raguse, où j'ai commencé ma carrière Consulaire, et j'ai de très grandes obligations à sa famille. Veuillez, Citoyen, l'accueillir avec votre bonté ordinaire. J'acquitterai ainsi une partie de ma reconnaissance.

Salut et respect.

Lallement

II

Alberto Fortis Mariji Djurdjević-Bunić (Giorgi-Bona) iz raznih mjesta u Dubrovnik (*Archivio di Stato, Venezia, Inquisitori di Stato, busta 228, filza 1776*).

Na omotnici: Alla N. D.

La Signora Maria relicta de Giorgi nata de Gozze Ragusa

Na listu:

Milano, addi 18 settembre 1796.

R³³

O! come sorridereste meco frequentemente d'intelligenza se vi trovaste qui! Il nostro Miho, per quanto si sforzi, non riesce a nascondere la sua aristocrazia. Ben e vero che non tutto va qui per eccellenza: ma è altresì vero che per ragionar bene fa d'uopo calcolar tutti gli elementi degli affari e calcolarli spassionatamente. Il popolo Milanese vivea principalmente del fasto lussuoso de' suoi Signori; la cessazione di questa fonte di sussistenza dee metterlo di mal umore: ma come schivar questo scoglio al momento dell'occupazione d'un paese, e della conseguente necessità di democratizzarlo? I Grandi e il clero fremono in segreto perchè ben sanno d'essere sopravvegliati. La Municipalità è stata scelta alla ventura; e quindi non à nè sa avere autorità. Io non ardisco profetizzare sul destino della Lombardia ma temo che prima di costituirsi essa abbia de' guai lunghi, e luttuosi. I nobili mal intendono gl'interessi loro e della Patria; essi mostrano un'alienazione decisa contro ai Francesi: i migliori si sono

³³ Veliko slovo »R« je prekríženo polukružnim lukom, što je očito neki tajni simbol, koji razumije samo naslovnica.

ritirati alla campagna, cioè ànno lasciato il campo libero ai peggiori di calunniarli, e renderli sospetti. Ben è vero che i principali Signori sono stati duramente trattati: ma col più forte fa d'uopo dissimulare l'amarezza, e si può farlo senza degradarsi, aspettando, cogliendo, e conducendo le occasioni di dir delle verità utili. Chi è lontano dev'esser sicuro di rimaner inutile al proprio paese, e di correr pericoli.

19. *Cadenabbia*. Continuo la mia lettera da questo luogo delizioso del Lago di Como, dove abbiamo passato navigando parecchie ore, scendendo a visitare alcune delle più belle, e delle più celebri situazioni. Fra queste è stato il casino della fonte Pliniana, che à conservato da duemil'anni la sua proprietà d'avere il flusso e riflusso già descritta da Plinio il Giovane. L'aspetto di questo Lago in alcune sue parti ricorda Ombla, e in alcune Gravosa; potete credere ch'io lo mangio cogli occhi. La casa di campagna, affatto di state, che sorge sopra la fonte Pliniana, à una rupe alle spalle, e certi alberi a' fianchi, e un loggiato che richiama alla memoria la casa d'Ombla de' Sorghi. O! che felicità se potessi riveder questi luoghi con quella che me li rende sì cari per le analogie che presentano!

21 detto, *Splugen*. Eccoci fuori d'Italia, e in paese Grigione. Oggi abbiamo cavalcato per una valle tutt'altro che amena, ma fiancheggiata, e in gran parte composta di rovine magnifiche, cioè, di massi, e scogli enormi precipitati dall'alto, fra' quali non solo grandi alberi si sono fidati di crescere, ma in parecchi luoghi anche gli uomini ànno fabbricato case. Le cascade d'acqua, sì rare altrove, e visitate da' curiosi, nella valle della Mera, che forma parte del Contado di Chiavenna, sono innumerabili, ed alcuna di esse veramente superba. Io era solo avendo preso vantaggio sul resto della compagnia, e mi fermai a contemplarla con estasi. L'acque del grosso torrente muggiavano fra i massi che ne ingombrano l'alveo, il grossissimo corso d'acqua che piomba in esso spumeggiando da forse 250 piedi d'alto, assordava... O! se fosse quì R! io diceva fra me: per farsi udir ella alzerebbe quella voce, che mi eccheggia tuttavia sul cuore! Non v'à oggetto degno d'esser osservato, che non mi rinnovi il desiderio vivissimo d'avervi presso di me. Io non sento mai tanto quanto allora che mi trovo fortunatamente solo, in luoghi romiti, che v'anno de' vincoli fatti per durare al par della vita.

Coira, 22. Anche di quì, dove siam giunti bene, ancorchè un po' stanchi dalla lunga cavalcata, vi saluto di nuovo, amica e desiderio del mio cuore, prima di chiuder la lettera. Miscetti anch'egli scrive a casa, e darà forse dei dettagli. Abbiamo valicato il Reno fra ieri e oggi una dozzina di volte, e nessuno ne parlerà; Jourdan e gl'altri generali d'armata ne menano tanto rumore!³⁴

³⁴ Misli na generala J.-B. Jourdana koji je u svojim komunikejima često spominjao prijelaz preko Rajne.

Addio. Fra' progetti, a ne accarezzo, v'à quello di scrivere a Voi tutto il mio viaggio... ma in maniera che sieno salvi i riguardi *tiranni*, e che voi sola m'intendiate. Addio. Pensate qualche volta al

Vostro amico
F.

Žarko Muljačić

WHY DID M. SORKOČEVIĆ TRAVEL TO PARIS IN 1796 ?

Summary

The author analyses the known and new data about the travelling of the Croatian writer Miho Sorkočević - Sorgo (1739—1796) and the Italian scientist and writer Albert Fortis (1741—1803) to Paris in the autumn of 1796. Sorkočević did not come back from this travelling because he died during the night between the 23rd and 24th of November.

He concludes that M. Sorkočević, the Senator, did not go to Paris only to improve his education, to be cured and to amuse himself but also he had the order of the Dubrovnik Government to investigate the political situation there and to try to find out in what direction the new French Government was going. It was formed of five — member Directory a year ago.

The troubles he had in Paris could not be imputed only to not clearly defined status of the Dubrovnik diplomatic official, F. Favi, who had not new credentials. The author thinks that when the French Government had looked over the letters of the travellers they suspected the truth of their motives, especially Fortis's who always said what he thought. There were critical opinions, especially a lot of them in Fortis's letters, against the French civil and military authorities. They could only do harm to Sorkočević. And the recommendations of the two French ambassadors maybe did the opposite effect. One of the ambassadors later was sentenced.

It is clear out of the documents that neither Fortis nor Sorkočević, although they were friendly toward France, intended to support at all every action of the French regime.